

IZVEŠTAVANJE O ODRŽIVOSTI I PRAKSA REVIZORSKOG UVERAVANJA PRE USVAJANJA DIREKTIVE O IZVEŠTAVANJU O ODRŽIVOSTI KORPORACIJA: SLUČAJ ODABRANIH ZEMALJA JUGOISTOČNE EVROPE

Ksenija Denčić-Mihajlov¹

Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet, ksenija.dencic-mihajlov@eknfak.ni.ac.rs

Milica Pavlović²

Univerzitet u Nišu, Inovacioni centar, milapavlovic@yahoo.com

Dejan Spasić¹

Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet, dejan.spasic@eknfak.ni.ac.rs

Apstrakt: U savremenom društveno-ekonomskom kontekstu pitanja o održivosti dobijaju sve više na značaju. Shodno tome, sve su veći zahtevi za obelodanjivanjem informacija o održivom poslovanju, ali i za unapređenjem njihovog kredibiliteta sprovođenjem usluga uveravanja ili nezavisne verifikacije. Istraživanje u ovom radu sprovedeno je sa ciljem ispitivanja prakse izveštavanja o održivosti i prakse revizorskog uveravanja kompanija koje posluju u zemljama jugoistočne Evrope u periodu pre usvajanja nove Direktive EU o izveštavanju o održivosti korporacija. Analizom je obuhvaćeno pedeset četiri kompanija uključenih u berzanske indekse SBITOP, CROBEX i BELEXline u periodu od 2014. do 2022. godine. Rezultati sprovedenog istraživanja su pokazali da: 1) praksa izveštavanja o održivosti kod kompanija iz uzorka nije na zadovoljavajućem nivou, naročito kod kompanija listiranih na Beogradskoj berzi; 2) kompanije iz uzorka su kao osnovu prilikom izrade izveštaja o održivosti najviše koristile GRI standarde; 3) praksa dobrovoljnog sprovođenja usluga uveravanja i/ili verifikacije izveštaja o održivosti nije zastupljena u dovoljnoj meri.

Ključne reči: izveštavanje o održivosti, usluge uveravanja, regulativa, Evropska unija, jugoistočna Evropa

Uvod

U svetlu sve većeg fokusa na održivo poslovanje, dodatna pažnja posvećuje se tome da li kompanije integrišu ESG (engl. *Environmental, social, and governance*) faktore u svoje strategije i poslovne aktivnosti. Shodno tome, važna pitanja održivosti poput pitanja koja se odnose na nejednakost - bilo da je reč o ekonomskoj, etničkoj ili rodnoj nejednakosti, zatim pitanja direktnog ili

¹ Rad je rezultat istraživanja po osnovu obaveza po Ugovoru o prenosu sredstava za finansiranje NIR u 2024. godini (evidencioni broj 451-03-65/2024-03), zaključenog između Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije i Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Nišu.

² Ovaj istraživački rad finansijski je podržalo Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije (Ugovor br. 451-03-66/2024-03/200371)

indirektnog uticaja kompanija na životnu sredinu, kao i pitanja koja su povezana sa efektima poslovanja kompanija na klimatske promene sve više dobijaju na značaju (GRI & SASB, 2021). Imajući to u vidu, tradicionalni finansijski izveštaji opšte namene ne predstavljaju više dovoljan izvor informacija za investitore, kreditore i druge zainteresovane grupe, pa do izražaja dolaze sve veći zahtevi za pripremom i obelodanjivanjem nefinansijskih i/ili izveštaja o održivosti.

Korisnici nefinansijskih izveštaja zahtevaju potpunije, uporedivije i proverljive informacije, uključujući konzistentne metrike i standardizovana kvalitativna obelodanjivanja koja su korisna za donošenje odluka (Spasić, 2022). U skladu sa tim, razvijen je veliki broj standarda, smernica i uputstava, kao i regulatornih zahteva. Kao jedni od glavnih kreatora standarda i preporuka za izveštavanje o održivosti tokom prethodnih decenija ističu se Globalna inicijativa za izveštavanje (engl. *Global Reporting Initiative-GRI*), Odbor za računovodstvene standarde održivosti (engl. *Sustainability Accounting Standards Board-SASB*) i Radna grupa za finansijska obelodanjivanja u vezi sa klimom (engl. *Task Force on Climate-related Financial Disclosures-TCFD*). Mada se kompanije mogu oslanjati na više različitih standarda prilikom izrade izveštaja, nedostatak standardizacije predstavlja problem, s obzirom na to da Direktivom o nefinansijskom izveštavanju inicijalno nije bio definisan okvir za izveštavanje. Očekuje se da će se prethodno pomenuti problem rešiti primenom nove Direktive o izveštavanju o korporativnoj održivosti (*Corporate Sustainability Reporting Directive – CSRD, Directive (EU) 2022/2464*), koja je usvojena u decembru 2022. godine, s obzirom na to da CSRD direktiva predviđa obaveznost primene Evropskih standarda za izveštavanje o održivosti (*European Sustainability Reporting Standards – ESRS*) koje će Evropska komisija usvojiti u konačnom obliku najkasnije do 30. juna 2024. godine. Potrebno je napomenuti da Direktiva 2022/2464 po prvi put objedinjuje finansijske podatke, ESG nefinansijske informacije i nivoe uveravanja koje revizori treba da realizuju pri svom angažmanu, kao i da se njome proširuje obim obaveza izveštavanja na mnogo širi skup kompanija sa sedištem ili poslovanjem u Evropskoj uniji (Denčić-Mihajlov et al., 2023).

Uzimajući u obzir činjenicu da izveštaji o održivosti imaju važnu ulogu na finansijskim tržištima, potrebno je da informacije koje su sadržane u njima budu verifikovane od strane nezavisne, treće strane. Sprovođenje revizije ili usluga uveravanja izveštaja o održivosti, u cilju poboljšanja verodostojnosti i kvaliteta obelodanjenih informacija (Stojanović, 2015), predstavlja relativno novu praksu, koja se do usvajanja CSRD direktive sprovodila na dobrovoljnoj osnovi. Međutim, tokom poslednjih godina dobija sve više na značaju, pa se o ovom pitanju diskutuje u relevantnoj literaturi (Gillet-Monjarret, 2015; Channuntapipat et al., 2019; Bartoszewicz & Rutkowska-Ziarko, 2021; Eugénio et al., 2022; Hsiao et al., 2022).

Imajući u vidu sve napred navedeno, primarni cilj ovog rada jeste analiza prakse izveštavanja o održivosti i prakse revizorskog uveravanja kompanija čije su akcije uključene u berzanske indekse SBITOP, CROBEX i BELEXline u periodu 2014-2022. godine. Između ostalog, cilj je i da se, oceni da li su kompanije od javnog interesa sa analiziranih tržišta kapitala spremne za novu regulativu iz 2022. godine, koja zapravo kodifikuje i usmerava raniju praksu i osnažuje obavezu publikovanja i revizije informacija o održivosti.

S obzirom na to da ova tematika nije u dovoljnoj meri zaokupila pažnju akademske javnosti u izabranim zemljama jugoistočne Evrope, ovim radom nastojimo da doprinesemo limitiranim istraživanjima ove oblasti na sledeći način. Najpre, po najboljem saznanju autora, ovo je prva studija koja analizira razvoj prakse izveštavanja o održivosti kompanija listiranih na Ljubljanskoj, Zagrebačkoj i Beogradskoj berzi tokom devetogodišnjeg perioda uzimajući u obzir GRI i SASB standarde, kao i TCFD preporuke. Pored toga, sagledava se praksa usluga uveravanja i nezavisne verifikacije imajući u vidu pružaoce ovih usluga, kao i obim sprovedenih usluga uveravanja/verifikacije.

Shodno navedenom cilju, rad je strukturiran na sledeći način: nakon uvoda, najpre je predstavljena regulativa u oblasti nefinansijskog izveštavanja na nivou EU i u izabranim zemljama jugoistočne Evrope, potom sagledavamo najčešće korišćenu metodologiju izveštavanja o održivosti, a zatim ukazujemo na potrebu za revizijom obelodanjenih informacija o održivosti, nakon toga se pruža uvid u istraživački uzorak, metodologiju istraživanja i rezultate sprovedenog istraživanja kako bismo u poslednjem delu rada došli do neophodnih zaključaka.

Regulativa u oblasti nefinansijskog izveštavanja na nivou Evropske unije i u izabranim zemljama jugoistočne Evrope pre usvajanja Direktive o izveštavanju o održivosti korporacija

Nefinansijsko izveštavanje kompanija na nivou Evropske unije regulisano je najpre putem Direktive Evropske unije o nefinansijskom izveštavanju (*Non-financial Reporting Directive –NFRD, Directive 2014/95/EU*) usvojene 2013. godine, a potom revidirane 2014. kojom se propisuje obaveza obelodanjivanja nefinansijskih izveštaja za velike kompanije (koje su prepoznate kao entiteti od javnog interesa), pri čemu kompanije moraju pružiti informacije minimalno o određenim oblastima, odnosno obelodaniti informacije o životnoj sredini, uticaju na društvo i zaposlene, poštovanju ljudskih prava, sprečavanju korupcije i podmićivanja (European Parliament and the Council of the European Union, 2014). Tokom 2017. godine, objavljene su i neobavezujuće Smernice o nefinansijskom izveštavanju (2017/C 215/01), kojima se odražava nastojanje Evropske komisije da bliže pojasni značenje određenih odredbi (European Commission, 2017), a koje su potom dopunjene 2019. godine posebnim smernicama za izveštavanje o informacijama povezanim sa klimom (European Commission, 2019). Kada je reč o formatu nefinansijskog izveštaja, on može biti sastavni deo godišnjeg izveštaja o poslovanju ili odvojena publikacija. U domenu novijih i važnijih propisa potrebno je spomenuti i Uredbu o izveštavanju o održivom finansiranju (*Sustainable Finance Disclosure Regulation– SFDR, Regulation (EU) 2019/2088*) koja je stupila na snagu marta 2021. godine kojom se akteri na finansijskom tržištu obavezuju da svoja ulaganja procenjuju i kroz uticaj na održivi razvoj, kao i da izveštavaju o rizicima i uticajima povezanim sa održivošću na nivou entiteta i na nivou pojedinačnih proizvoda. (European Parliament and of the Council of the European Union, 2019). Detaljnoj specifikaciji zahteva prethodnih propisa doprinosi i Uredba o taksonomiji (*EU Taxonomy, Regulation (EU) 2020/852*) koja je stupila na snagu 2020. godine kojom se propisuju privredne aktivnosti koje se

smatraju klimatski neutralnim, pri čemu definiše i šest ciljeva zaštite životne sredine (European Parliament and of the Council of the European Union, 2020).

U Sloveniji i Hrvatskoj je nefinansijsko izveštavanje obavezujuće, s obzirom na to da su kao države članice Evropske unije transponovale Direktivu 2014/95/EU do 2018. godine u svoja nacionalna zakonodavstva. Kada su u pitanju prethodno pomenute Uredbe one su kao deo Evropske regulative automatski važeće u zemljama članicama, a samim tim i u Sloveniji i Hrvatskoj. U Republici Srbiji nefinansijsko izveštavanje uvedeno je u domaće zakonodavstvo u oktobru 2019. godine, usvajanjem novog Zakona o računovodstvu koji je stupio na snagu 1. januara 2020. godine i koji je usklađen sa Direktivom 2014/95/EU u okviru čl. 37. (nefinansijsko izveštavanje na nivou pojedinačnih izveštajnih entiteta) i čl. 38. (konsolidovano nefinansijsko izveštavanje) u pogledu obaveze objavljivanja nefinansijskih informacija kao dopune tradicionalnim finansijskim informacijama koje su prezentovane u okviru redovnih finansijskih izveštaja ("Sl. glasnik RS", br. 73/2019 i 44/2021).

Metodologija izveštavanja o održivosti

Imajući u vidu da Direktivom 2014/95/EU inicijalno nije definisan okvir za izveštavanje proizilazi da je izbor smernica/standarda na kojima će biti zasnovan izveštaj o održivosti na samim kompanijama, i može zavisi od njihovih postavljenih ciljeva, očekivanja stejkholdera, primenljivosti smernica ili standarda na interne procese i procedure, kao i od članstva kompanija u različitim inicijativama koje ih obavezuju na konkretnu formu izveštavanja o održivosti (Smart kolektiv, 2021). Shodno tome, dolazi do razlika u pogledu obima i forme, te sadržaj izveštaja može značajno varirati (Safari & Areeb, 2020). Kao najčešće korišćeni standardi izveštavanja o održivosti širom sveta i dalje se izdvajaju GRI i SASB standardi (KPMG, 2022), a postepeno dolazi i do sve većeg korišćenja TCFD preporuka. S obzirom na predmet i cilj ovog rada, u ovom delu rada ukratko ćemo ukazati na osnovna obeležja prethodno pomenutih standarda i preporuka.

GRI kao nezavisna, međunarodna organizacija od samog osnivanja izuzetno doprinosi harmonizaciji izveštavanja o održivosti, najpre smernicama, počev od verzije *G1* iz 2000. godine, gde su nakon toga usledile naredne generacije smernica (*G2*, *G3*, *G3.1* i *G4*) do prve verzije *GRI standarda* koji su objavljeni 2016. godine, a potom revidirani 2021. godine (GRI, 2022). *GRI standardi* omogućavaju organizacijama svih vrsta i veličina da povećaju svoju transparentnost obelodanjivanjem o ekonomskim, ekološkim i društvenim performansama i uticajima, što će se odraziti i na smanjenje rizika, poboljšanje poslovnih mogućnosti i odnosa sa svim relevantnim stejkholderima (GRI, 2022a). Strukturu *GRI standarda* čine: **univerzalni standardi** (obuhvataju *GRI1 (Osnove)*, *GRI2 (Opšta obelodanjivanja)*, *GRI3 (Materijalne teme)*, **tematski standardi** (*GRI 200 (Ekonomski)*, *GRI 300 (Ekološki)*, *GRI 400 (Društveni)*) i **sektorski standardi** (do sada su objavljena samo tri sektorska standarda *GRI 11 (Nafta i gas)*, *GRI 12 (Ugalj)* i *GRI 13 (Agro sektor)*) (GRI, 2020). Istraživanja sprovedena od strane revizorske kuće KPMG (2022) potvrđuju činjenicu da *GRI standardi* predstavljaju

najzastupljenije standarde za izveštavanje na globalnom nivou, s obzirom na to da je u 2022. godini 68% od ukupno 4.581 najvećih preduzeća (*N100 companies*) i 78% od 250 najvećih kompanija na svetu (*G250 companies*) kao osnovu prilikom izrade izveštaja o održivosti koristilo upravo ove standarde.

Za razliku od GRI standarda i njihove orijentisanosti ka širem spektru stejkholdera, *SASB standardi* su prvenstveno namenjeni pripremi izveštaja o održivosti relevantnih za investitore koji bi im omogućili donošenje kvalitetnih poslovnih odluka. Naime, tokom 2018. godine SASB je objavio 77 različitih standarda koji sadrže minimalne zahteve u pogledu izveštavanja o održivosti za industrije u okviru 11 sektora. Tom prilikom su identifikovana specifična pitanja održivosti koja su materijalno značajna za svaki od ovih sektora (*potrošačka dobra, ekstrakcija i obrada minerala, finansije, hrana i piće, zdravstvena zaštita, infrastruktura, obnovljivi izvori i alternativna energija, transformacija resursa, usluge, tehnologija i komunikacije, saobraćaj*) (SASB, 2017). Posebno se naglašava pojam finansijske materijalnosti, što podrazumeva da se ovi standardi fokusiraju na pitanja održivosti za koja je „razumno verovatno da će imati materijalni uticaj na finansijsko stanje ili performanse“ (Bose, 2020, 7). Mada su SASB standardi najrasprostranjeniji na tržištu SAD, u 2022. godini skoro 60% kompanija koje su svoje izveštaje o održivosti pripremile u skladu sa zahtevima SASB standarda nalazilo se van teritorije SAD-a (od toga 35% kompanija u Evropi) (KPMG, 2022).

Tokom poslednjih godina usled sve veće zabrinutosti za uticaj klimatskih promena na globalnu finansijsku stabilnost, investitori su zainteresovani za korisne informacije o tome kako aktivnosti entiteta utiču na životnu sredinu i klimu, ali i kakve posledice klimatske promene i drugi povezani rizici mogu imati na finansijsku održivost entiteta (Fong Chua et al., 2022). Shodno tome, Radna grupa za finansijska obelodanjivanja u vezi sa klimom (engl. *Task Force on Climate-related Financial Disclosures - TCFD*), formirana je od strane Odbora za finansijsku stabilnost (engl. *Financial Stability Board*) u decembru 2015. godine. TCFD je 2017. godine objavio Preporuke za obelodanjivanja vezana za klimu (TCFD, 2017). U skladu sa ovim preporukama formulisano je sedam fundamentalnih principa efikasnog obelodanjivanja informacija vezanih za klimu. Naime, potrebno je da obelodanjivanja: 1) predstavljaju relevantne informacije; i da budu: 2) konkretna i kompletna; 3) jasna, uravnotežena i razumljiva; 4) dosledna tokom vremena; 5) uporediva među kompanijama u okviru industrije ili sektora; 6) objektivna i pouzdana; 7) blagovremena (TCFD, 2017, 51-53). Radna grupa TCFD je strukturirala svoje preporuke oko četiri tematske oblasti koje predstavljaju ključne elemente izveštavanja: *upravljanje, strategija, upravljanje rizikom, i metrika i ciljevi* (Spasić, 2022). Ove četiri oblasti podržane su sa 11 preporučenih obelodanjivanja.

Potreba za revizijom ili uveravanjem obelodanjenih informacija o održivom poslovanju

Nepostojanje opšteprihvaćenih standarda za sastavljanje izveštaja o održivosti dovelo je do potrebe da se premosti ključni jaz verodostojnosti koji

karakteriše izveštavanje o održivom razvoju (Stojanović, 2015). U cilju povećanja kredibiliteta svojih izveštaja o održivosti kompanije mogu koristiti različite pristupe. Jedan od tih pristupa podrazumeva korišćenje usluga eksternog uveravanja ili nezavisne verifikacije koje za rezultat imaju objavljivanje zaključaka o kvalitetu izveštaja i informacija koje on sadrži (Smart kolektiv, 2021, 64). Na ovaj način se pored pobošljanja kredibiliteta obelodanjivanja o održivosti može redukovati i problem informacione asimetrije (Zdolšek & Taškar Beloglavec, 2023). Kao dodatne prednosti usluga uveravanja ili verifikacije izveštaja o održivosti mogu se navesti i poboljšanje identifikacije rizika i upravljanja njima, kao i unapređenje sistema internog izveštavanja (KPMG, 2017). Takođe, rezultati istraživanja sprovedenog od strane PwC (2021) pokazali su da je 80% od 325 investitora izjavilo da više veruje obelodanjenim ESG informacijama kada je sprovedena usluga uveravanja, a 70% njih da je potrebno zahtevati od kompanija da sprovedu usluge uveravanja o svim materijalno značajnim ESG informacijama, a ne samo o pojedinim koje kompanije samostalno izaberu.

Mada se u relevantoj literaturi termini uveravanje i verifikacija koriste uporedo, moguće ih je razlikovati. *Verifikacija* nefinansijskih podataka se može posmatrati kao čin provere njihove kompletnosti i načina na koji su sadržani u izveštaju, dok se *uveravanje* nefinansijskih podataka posmatra u kontekstu potvrđivanja njihove istinitosti (Bartoszewicz & Rutkowska-Ziarko, 2021).

Usluge uveravanja izveštaja sprovode uglavnom revizorske firme, ali i inženjering firme i druge firme za pružanje profesionalnih usluga (Stojanović, 2015). Kako bi prethodno pomenuta lica nakon sprovođenja usluge uveravanja pripremila izveštaj u kome će izraziti svoje mišljenje, bilo je neophodno ustanoviti odgovarajuće standarde. Shodno tome, razvijena su dva međunarodna standarda i to: Međunarodni standard angažmana uveravanja 3000 (revidiran)-Angažmani uveravanja osim revizije ili pregleda finansijskih informacija (engl. *International Standard on Assurance Engagements (ISAE) 3000 Revised*)-Assurance engagements other than audits or reviews of historical financial information) izdat od strane Odbora za međunarodne standarde revizije i usluga uveravanja (engl. *International Auditing and Assurance Standards Board-IAASB*) (revidiran 2015. godine) i AA1000 Standard uveravanja (engl. *AA1000 Assurance Standard AA1000AS*) koji je ustanovila neprofitna britanska organizacija AccountAbility. IAASB je avgusta 2023. godine objavio predlog nacrtu novog Međunarodnog standarda uveravanja o održivosti 5000-Opšti zahtevi za angažmane uveravanja o održivosti (engl. *International Standard on Sustainability Assurance (ISSA) 5000-General Requirements for sustainability assurance engagements*), a očekuje se da finalna verzija standarda bude usvojena do kraja 2024. godine. Mišljenje koje pruža pružalac usluge može biti *uveravanje u razumnoj meri* (pozitivna ocena da su informacije o održivosti adekvatno pripremljene i predstavljene, u skladu sa zahtevima organizacije koja ih je izdala) i *uveravanje ograničenog stepena* (kada pružalac usluge izjavljuje da nisu pronađene materijalno pogrešne informacije) (Smart kolektiv, 2021, 65).

Prema Direktivi 2014/95/EU, nefinansijske informacije nisu predmet obavezne revizije, što ukazuje da se usluge eksternog uveravanja sprovode na dobrovoljnoj osnovi. Kada je reč o kompanijama koje su obuhvaćene direktivom, revizorska kuća mora samo da proveri da li je objavljen nefinansijski izveštaj (Bartoszewicz & Rutkowska-Ziarko, 2021). Dobrovoljno sprovođenje uveravanja izveštaja je u porastu, na šta ukazuju i rezultati istraživanja revizorske kuće KPMG (2022), s obzirom na to da se među 250 najvećih kompanija na svetu (*G250 companies*), 63% kompanija opredelilo za sprovođenje usluga uveravanja njihovih izveštaja o održivom razvoju. Stope uveravanja među 100 najvećih kompanija (*N100 companies*) u zemljama obuhvaćenim istraživanjem su nešto niže i u 2022. godini iznose 47%, a takođe je zabeleženo smanjenje u odnosu na 2020. godinu (49% kompanija) (KPMG, 2022). Uglavnom dobrovoljnom sprovođenju usluga uveravanja pristupaju one kompanije koje posluju u sektorima u kojima su zahtevi stejkholdera izraženiji (Martínez-Ferrero & García-Sánchez, 2017). Tako se na primer kao sektori u kojima su usluge uveravanja izveštaja o održivosti u 2022. godini bile najzastupljenije navode *sektor tehnologije, medija i telekomunikacija* (64% kompanija), *automobilske industrije* (60% kompanija), *rudarstva* (60% kompanija), *hemijske industrije* (57% kompanija) i *nafte i gasa* (52%), dok su najniže stope zabeležene u *sektorima finansijskih usluga, maloprodaje, transporta, hrane i pića i zdravstvene zaštite* (KPMG, 2022).

Istraživački uzorak

Uzimajući u obzir cilj istraživanja, empirijski deo ovog rada posvećen je ispitivanju prakse izveštavanja o održivosti i praksi revizorskog uveravanja u izabranim zemljama jugoistočne Evrope pružanjem odgovora na dva važna istraživačka pitanja:

1. *Da li kompanije uključene u berzanske indekse SBITOP, CROBEX i BELEXline kao osnovu prilikom izrade izveštaja o održivosti i/ili nefinansijskih izveštaja koriste GRI ili SASB standarde ili TCFD preporuke?*
2. *Da li kompanije uključene u berzanske indekse SBITOP, CROBEX i BELEXline sprovode usluge uveravanja/verifikacije svojih izveštaja o održivosti i/ili nefinansijskih izveštaja?*

Empirijsko istraživanje je obuhvatilo 54 kompanije koje su poslovale u Sloveniji, Hrvatskoj i Republici Srbiji u devetogodišnjem periodu od 2014. do 2022. godine. Uzorak je formiran izborom kompanija čije su akcije bile uključene u berzanske indekse SBITOP (11 kompanija), CROBEX (19 kompanija) i BELEXline (24 kompanija). Prilikom opredeljivanja za istraživački uzorak imali smo u vidu da vodeći berzanski indeksi adekvatno prikazuju trenutnu situaciju na tržištu, da se u indeksnim korpama nalaze kompanije čijim se akcijama trguje redovno, kao i to da su akcije ovih kompanija u fokusu institucionalnih investitora, kako domaćih, tako i stranih (Denčić-Mihajlov et al., 2021).

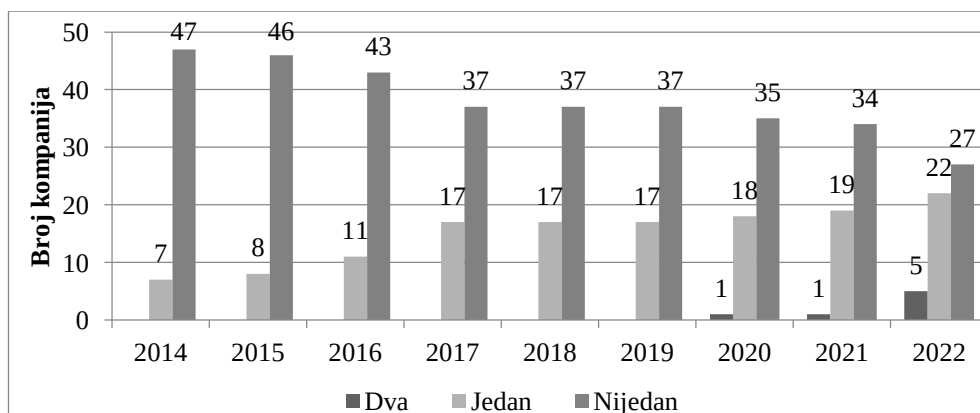
Kompanije iz uzorka posluju u 11 sektora. Naime, 19 kompanija posluje u sektoru *C- Prerađivačka industrija*, 10 kompanija pripada sektoru *K - Finansijske delatnosti i delatnost osiguranja*, 5 kompanija je iz sektora *F –Građevinarstvo*, 5 kompanija posluje u sektoru *H - Saobraćaj i skladištenje*, 5 kompanija pripada sektoru *M – Stručne, naučne, inovacione i tehničke delatnosti*, 3 kompanije sektoru *J – Informisanje i komunikacije*, 2 kompanije sektoru *I – Usluge smeštaja i ishrane*, 2 kompanije sektoru *G – Trgovina na veliko i trgovina na malo; popravka motornih vozila i motocikala*, 1 kompanija sektoru *B – Rudarstvo*, 1 kompanija sektoru *L - Poslovanje nekretninama* i 1 kompanija sektoru *N - Administrativne i pomoćne uslužne delatnosti*.

Radi dobijanja odgovora na postavljena istraživačka pitanja korišćene su metode analiza sadržaja i komparativna analiza. U istraživanju su korišćeni sekundarni podaci prikupljeni iz zvaničnih godišnjih izveštaja kompanija, izveštaja o održivosti i/ili nefinansijskih izveštaja dostupnih na internet stranicama Beogradske, Ljubljanske i Zagrebačke berze, kao i na zvaničnim veb-sajtovima kompanija. Takođe, u obzir su uzeti i ESG podaci koji su bili dostupni na veb-sajtovima pojedinih kompanija u segmentu pod nazivom održivi razvoj.

Analiza rezultata istraživanja

Analizirano je 486 izveštaja objavljenih u periodu od 2014 do 2022 godine od strane 54 kompanija koje ulaze u sastav indeksa BELEXline, SBITOP i CROBEX. Kada su u pitanju opšti aspekti izveštavanja o pitanjima održivosti 50% kompanija iz uzorka u posmatranom periodu ne priprema izveštaje o održivosti i/ili nefinansijske izveštaje (19 kompanija uključenih u BELEXline, 5 kompanija uključenih u CROBEX i 3 kompanije uključene u SBITOP). Izveštaje o održivosti u formi zasebnog izveštaja obelodanjuje sedam kompanija, a preostalih dvadeset kompanija svoje nefinansijske i/ili izveštaje o održivosti obelodanjuje u okviru svojih redovnih godišnjih izveštaja.

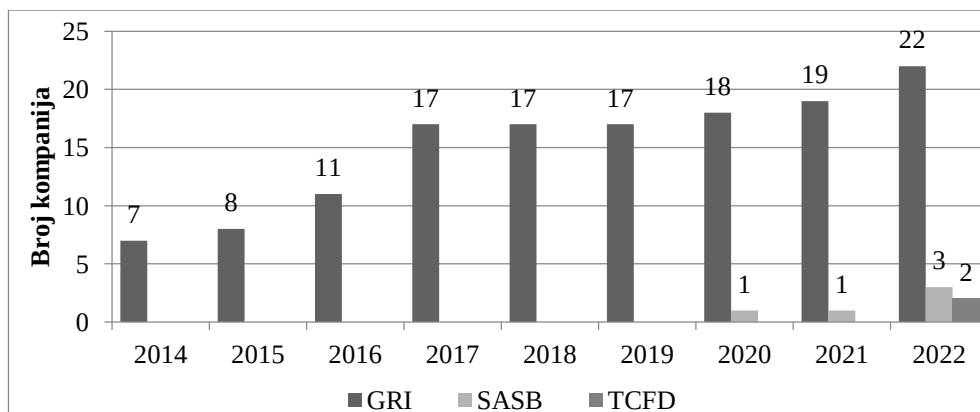
Kao što se sa Grafika 1 može uočiti, kompanije su metodologiju za izveštavanje o održivim aspektima poslovanja koristile u različitom stepenu. Na početku posmatranog perioda samo 7 kompanija što predstavlja 12% uzorka (Zavarovalnica Triglav, Telekom Slovenije, Petrol, Končar, Atlantic Grupa, AD Plastik, NIS) je u pripremi svojih izveštaja o održivosti ili nefinansijskih izveštaja koristilo jedan od standarda obelodanjivanja o održivosti. U narednom periodu sve do 2020. godine dolazi do postepenog povećanja broja kompanija koje i dalje koriste samo jedan standard, dok u 2020. i 2021. godini kao jedina kompanija iz uzorka Zavarovalnica Triglav iz Slovenije kao osnovu prilikom izrade svojih izveštaja koristi dva standarda i njihove relevantne smernice. U 2022. godini četiri kompanije uključene u sastav indeksa SBITOP (Zavarovalnica Triglav, Telekom Slovenije, Petrol, NLB) i jedna kompanija čije su akcije uključene u berzanski indeks CROBEX (Zagrebačka banka) koriste dva standarda, dok 22 kompanije i dalje koriste samo jedan.

Grafik 1. Broj korišćenih standarda/preporuka izveštavanja o održivosti (2014-2022)

Izvor: Samostalni proračun autora.

Uvidom u izveštaje utvrđeno je da su do 2020. godine kompanije iz uzorka pripremale izveštaje o održivosti i/ili nefinansijske izveštaje u skladu sa metodologijom izveštavanja prema GRI (Grafik 2). Razloge za to treba tražiti u činjenici da ovi standardi predstavljaju jako dobru osnovu za kompanije koje tek kreću da se bave nefinansijskim izveštavanjem s obzirom na to da pružaju relevantne smernice za pripremu izveštaja. GRI standarde su pojedine kompanije iz uzorka usvojile u potpunosti, druge delimično, a ostale su koristile GRI standarde kao referencu prilikom određivanja koje informacije će uključiti u svoje izveštaje o održivosti.

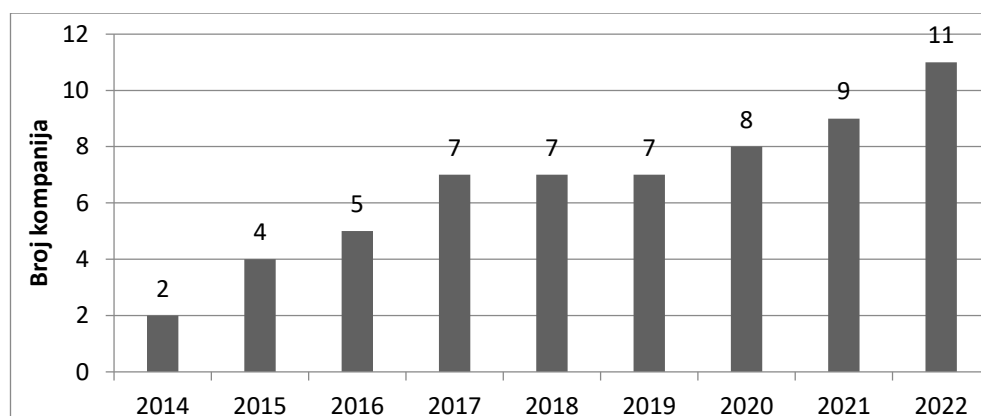
Grafik 2. Korišćena metodologija izveštavanja o održivosti (2014-2022)

Izvor: Samostalni proračun autora.

Tokom 2020. i 2021. godine Zavarovalnica Triglav obelodanjuje da je svoje izveštaje u potpunosti usaglasila sa GRI standardima, ali i pojedinim indikatorima SASB standarda, a od 2022. godine i Telekom Slovenije i Zagrebačka banka. Prethodno pomenute kompanije koriste SASB standarde kao polaznu osnovu za

sagledavanje materijalnih tema u industriji u kojoj posluju, a potom korišćenjem GRI standarda određuju detaljnu ocenu materijalnih tema za samu kompaniju. NLB banka i kompanija Petrol (uključene u sastav indeksa SBITOP) uz GRI standarde od 2022. godine koriste i TCFD preporuke.

Kao što se sa Grafika 3 može videti, praksa dobrovoljnog sprovođenja usluga uveravanja ili verifikacije nefinansijskih i/ili izveštaja o održivosti u Sloveniji, Hrvatskoj i Republici Srbiji u posmatranom periodu nije na zadovoljavajućem nivou. U periodu od 2014. do 2017. godine uočava se blagi pomak u sprovođenju ovih usluga od strane nezavisne treće strane, nakon čega nastupa stagnacija sve do 2019. godine, a zatim ponovo dolazi do postepenog poboljšanja tokom naredne tri godine posmatranog perioda.

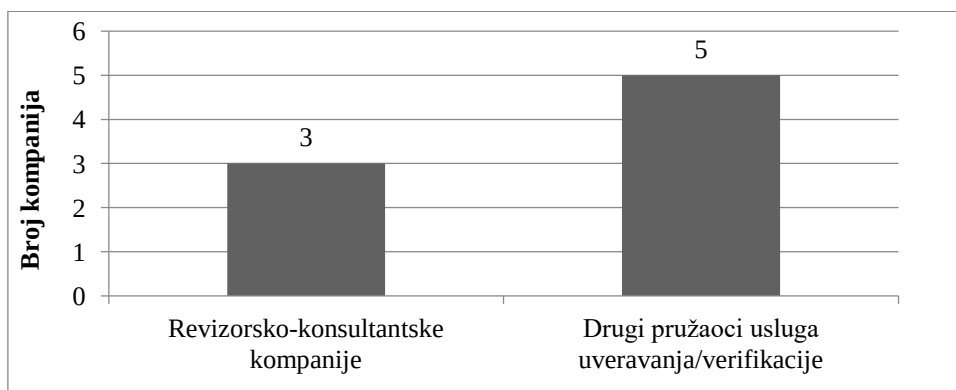

Grafik 3. Sprovedene usluge uveravanja ili verifikacije (2014-2022)

Izvor: Samostalni proračun autora.

Prva godina kada se skoro 20% od ukupnog broja kompanija opredelilo za sprovođenje usluga uveravanja/verifikacije izveštaja o održivosti jeste 2022. godina. U pitanju je izvršavanje angažmana ograničenog uveravanja. Najveći broj ovih kompanija posluje u Hrvatskoj (7 kompanija - *Arena Hospitality Group, Dalekovod, Valamar Riviera, AD Plastik, Podravka, Atlantic Grupa, Zagrebacka banka*), a ostatak čine 3 kompanije iz Slovenije (*Telekom Slovenije, Luka Koper, NLB*) i samo jedna kompanija iz Srbije (*NIS*). Opredeljivanjem za dobrovoljno sprovođenje angažmana uveravanja/verifikacije do izražaja dolazi namera ovih kompanija da unaprede kredibilitet izveštaja o održivosti, kao i da premoste ključni jaz verodostojnosti što utiče na jačanje poverenja svih zainteresovanih stejkholdera. Kada je reč o pružaocima usluga uveravanja/verifikacije (Grafik 4) u toku posmatranog perioda kompanije Dalekovod, NIS i Zagrebačka banka su izabrale da uveravanje izveštaja o održivosti povere revizorskim kućama *KPMG, Ernst & Young i Deloitte*, odnosno jednoj od četiri najveće revizorske firme tzv. “*Big Four*”. Njihov angažman je bio zasnovan na Međunarodnim standardima za angažovanje, prvenstveno oslanjajući se na ISAE 3000-revidiran. Pored prethodno pomenutih revizorskih kuća, verifikaciju izveštaja ostalih kompanija iz uzorka

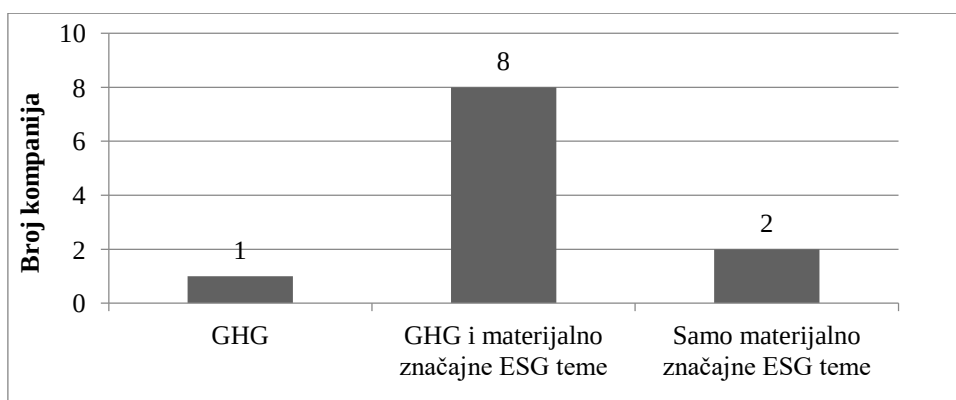
sprovele su druge firme za pružanje profesionalnih usluga. U pitanju su *SIQ-Slovenački Institut za kvalitet i metrologiju* (kompanije Telekom Slovenije i Luka Koper), *Hrvatski poslovni savjet za održivi razvoj* (kompanije Valamar Riviera, AD Plastik i Podravka), *Institut "Jožef Stefan" Centar za energetske učinkovitost* (NLB), *Spenoki Solutions GmbH* i *DEKRA Assurance Services GmbH* (Arena Hospitality Group).

Grafik 4. Pružaoци usluga uveravanja ili verifikacije

Izvor: Samostalni proračun autora.

Osam kompanija iz uzorka (*Telekom Slovenije, Luka Koper, Dalekovod, Valamar Riviera, AD Plastik, Podravka, NIS, Zagrebačka banka*) je u posmatranom periodu tražilo sprovođenje usluga uveravanja/verifikacije za obelodanjivanja o emisiji gasova sa efektom staklene bašte (Opseg 1, Opseg 2 i Opseg 3) i o materijalno značajnim ESG pitanjima (Grafik 5). NLB banka je sprovodila verifikaciju samo za emisije GHG, a kompanije Arena Hospitality Group i Atlantic grupa samo za materijalno značajne teme.

Grafik 5. Obim sprovedenih usluga uveravanja/verifikacije

Izvor: Samostalni proračun autora.

Zaključak

Tokom poslednjih decenija, usled složenijih društvenih izazova, naglašenije potrebe za očuvanjem životne sredine i evidentnih klimatskih promena od kompanija od javnog interesa se sve više zahteva da obelodanjuju informacije o uticajima svojih poslovnih aktivnosti na životnu sredinu i društvo u celini. Paralelno sa tim, sve češće se postavlja i pitanje verodostojnosti i pouzdanosti obelodanjenih nefinansijskih informacija, pa usluge uveravanja ili verifikacije nefinansijskih i/ili izveštaja o održivosti sve više dobijaju na značaju. Kompanije koje posluju u zemljama u kojima je praksa nefinansijskog izveštavanja zastupljena tokom dužeg vremenskog perioda su po pravilu transparentnije u pogledu obelodanjivanja informacija o održivom poslovanju, u poređenju sa kompanijama koje posluju u zemljama u kojima je ovaj vid izveštavanja na dobrovoljnoj osnovi ili je tek postao predmet regulacije. Ovo potvrđuju i rezultati sprovedenog istraživanja, s obzirom na to da 19 od 24 kompanija koje ulaze u sastav indeksa BELEXline u posmatranom periodu ne priprema nefinansijske i/ili izveštaje o održivosti. U Republici Srbiji nefinansijsko izveštavanje uvedeno je u domaće zakonodavstvo tek u oktobru 2019. godine. Pored toga, evidentni su i skromni zahtevi društveno odgovornih investitora i drugih stejkholdera kada je reč o pitanjima društveno odgovornog i održivog poslovanja. Kompanije iz uzorka čije su akcije listirane na Ljubljanskoj i Zagrebačkoj berzi, koje su transponovale Direktivu 2014/95/EU do 2018. godine u svoja nacionalna zakonodavstva su znatno posvećenije pripremi i obelodanjivanju izveštaja o održivosti korišćenjem GRI ili SASB standarda, kao i TCFD preporuka. Međutim, potrebno je naglasiti da određeni broj ovih kompanija u svojim publikovanim izveštajima o održivosti obelodanjuje samo minimum potrebnih informacija o svom održivom poslovanju. Kada je reč o uslugama uveravanja/verifikacije izveštaja o održivosti koje se u posmatranom periodu sprovode na dobrovoljnoj osnovi, s obzirom na to da je u fokusu istraživanja period pre usvajanja CSRD direktive, dolazi se do zaključka da one nisu zastupljene u dovoljnoj meri i da je uglavnom reč o angažmanima ograničenog uveravanja.

Imajući u vidu pitanje koliko su kompanije od javnog interesa sa analiziranih tržišta kapitala pripremljene za CSRD direktivu, može se zaključiti da nisu pripremljene u dovoljnoj meri, naročito kompanije koje posluju u Republici Srbiji. Naime, ove kompanije još uvek nisu upoznate u potpunosti sa ESG kriterijumima, nisu dosledne u pogledu nefinansijskog izveštavanja i nisu pokazale dovoljan nivo zrelosti u pogledu kreiranja i primene politika koje bi za cilj imale kontrolu i/ili redukovanje njihovog negativnog društvenog i ekološkog uticaja. Kompanije koje posluju u Sloveniji i Hrvatskoj kod kojih postoji progres u pogledu izveštavanja o održivosti (ali koji još uvek nije dovoljan) moraju voditi računa o tome da ne potcene buduću ulogu ove direktive, kao i ekološka, ekonomska i društvena pitanja koja će se u narednom periodu pokrenuti. Takođe, kod ovih kompanija postoji prostor za unapređenje u pogledu izveštavanja o svim materijalno značajnim temama, kao i kada je reč o uslugama uveravanja.

Reference

- Bartoszewicz, A., Rutkowska-Ziarko, A. (2021). Practice of Non-Financial Reports Assurance Services in the Polish Audit Market—The Range, Limits and Prospects for the Future. *Risks*, 9(10),1-23.
- Bose, S. (2020). Evolution of ESG Reporting Frameworks. In D. Esty, T. Cort (eds.), *Values at Work* (pp. 13-33). Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Channuntapipat, C., Samsonova-Taddei, A., Turley, S. (2019). Exploring Diversity in Sustainability Assurance Practice: Evidence from Assurance Providers in the UK. *Accounting Auditing & Accountability Journal*, 32(2), 556-580.
- Denčić-Mihajlov, K., Poposki, K., Pavlović, M. (2021). What Can Be Learned from Sustainability Reporting at the Frontier Markets? The Case of the Republic of Serbia and North Macedonia. *Facta Universitatis, Series: Economics and Organization*, 18(3), 243-257.
- Denčić-Mihajlov, K., Pavlović, M., Spasić, D. (2023). Praksa obelodanjivanja ekoloških indikatora srpskih “blue-chip” kompanija. U: D. Dimitrijević, A. Lalević-Filipović i D. Spasić, D. (red.), *Računovodstvena znanja kao činilac ekonomskog i društvenog napretka* (str. 403-417). Kragujevac, Srbija: Ekonomski fakultet.
- Eugénio, T., Gomes, S., Castelo Branco, M., Morais, A. (2022). Non-Financial Reporting and Assurance: A New Opportunity for Auditors? Evidence from Portugal. *Sustainability*, 14(20), 1-15.
- European Commission (2017). Communication from the Commission. Guidelines on nonfinancial reporting (methodology for reporting non-financial information). [https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017XC0705\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017XC0705(01)&from=EN) [20. 3. 2024.]
- European Commission (2019). Communication from the Commission. Guidelines on nonfinancial reporting: Supplement on reporting climate-related information. [https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019XC0620\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019XC0620(01)&from=EN) [20. 3. 2024.]
- European Parliament and the Council of the European Union (2014). Directive 2014/95/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 amending Directive 2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups. <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0095&from=EN> [20. 3. 2024.]
- European Parliament and of the Council of the European Union (2019). Regulation (EU) 2019/2088 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2019 on sustainability-related disclosures in the financial services sector. <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R2088&from=EN> [20. 3. 2024.]

- European Parliament and of the Council of the European Union (2020). Regulation (EU) 2020/852 of the European Parliament and of the Council of 18 June 2020 on the establishment of a framework to facilitate sustainable investment, and amending Regulation (EU) 2019/2088. <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020R0852&from=EN> [20. 3. 2024.]
- Fong Chua, W., James, R., King, A., Lee, E., Soderstrom, N. (2022). Task Force on Climate-related Financial Disclosures (TCFD) Implementation: An Overview and Insights from the Australian Accounting Standards Board Dialogue Series. *Australian Accounting Review*, 102(32), 396-405.
- Gillet-Monjarret, C. (2015). Assurance of Sustainability Information: A Study of Media Pressure. *Accounting in Europe*, 12(1), 1-19.
- GRI (2020). *Consolidated set of GRI sustainability reporting standards*. Amsterdam, Netherlands: Global Reporting Initiative.
- GRI & SASB (2021). *A Practical Guide to Sustainability Reporting Using GRI and SASB Standards*. Dostupno na: <https://www.globalreporting.org/media/mlkjpn1i/gri-sasb-joint-publication-april-2021.pdf> [20. 3. 2024.]
- GRI (2022). *25 years as the catalyst for a sustainable future*. Amsterdam, Netherlands: Global Reporting Initiative.
- GRI (2022a). *The GRI Standards: Enabling transparency on organizational impacts*. Amsterdam, Netherlands: Global Reporting Initiative.
- Hsiao, P., Scott, T., Zang, Z. (2022). A Snapshot of Sustainability Assurance Market in New Zealand. *Pacific Accounting Review*, 34(5), 669-686.
- KPMG (2017). *Nonfinancial assurance. Improving the transparency of your non-financial disclosures*. <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/nz/pdf/October/nonfinancial-assurance-kpmg-nz.pdf> [20. 3. 2024.]
- KMPG (2022). *Big shifts, small steps. Survey of Sustainability Reporting 2022*. <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/xx/pdf/2022/10/ssr-small-steps-big-shifts.pdf> [20. 3. 2024.]
- Martínez-Ferrero, J., García-Sánchez, M. (2017). Coercive, Normative and Mimetic Isomorphism as Determinants of the voluntary assurance of sustainability reports. *International Business Review*, 26(1), 102-118.
- PwC (2021). *PwC's Global investor survey. The economic realities of ESG*. <https://www.pwc.com/gx/en/corporate-reporting/assets/pwc-global-investor-survey-2021.pdf> [20. 3. 2024.]
- SASB (2017). *SASB Conceptual Framework*. https://sasb.ifrs.org/wp-content/uploads/2020/02/SASB_Conceptual-Framework_WATERMARK.pdf [15. 3. 2024.]
- Safari, M., Areeb, A. (2020). A Qualitative Analysis of GRI Principles for Defining Sustainability Report Quality: an Australian Case from the Preparers' perspective. *Accounting Forum*, 44(4), 344-375.

- Smart kolektiv (2021). Korak po korak do nefinansijskog izveštavanja. https://smarkolektiv.org/wp-content/uploads/2021/12/Prirucnik_Korak-po-korak-do-nefinansijskog-izvestaja.pdf [01. 3. 2024.]
- Spasić, D. (2022). Exposure Draft of the International Financial Reporting Standard ED IFRS S2 – the Path to Harmonization of Corporate Climate Related Reporting? In T. Đukić (ed.), *Post-Pandemic Economic Challenges* (pp. 1-15). Niš, Serbia: Faculty of Economics.
- Stojanović, M. (2015). *Izveštavanje o zaštiti životne sredine-normativni i računovodstveni aspekti*. Doktorska disertacija. Niš, Srbija: Ekonomski fakultet.
- TCFD (2017). Recommendations of the Task Force on Climate-related Financial Disclosures. <https://assets.bbhub.io/company/sites/60/2021/10/FINAL-2017-TCFD-Report.pdf> [15. 3. 2024.]
- Zakon o računovodstvu. Službeni glasnik RS, br. 73/2019 i 44/2021 - dr. zakon.
- Zdolšek, D., Taškar Beloglavec, S. (2023). Sustainability Assurance: Prospective Legal Framework in Slovenia. In S. Vujović (ed.), *Current Social-Economic Challenges of Development of Countries in Contemporary Conditions* (pp 1-19). Kosovska Mitrovica, Serbia: Faculty of Economics.

SUSTAINABILITY REPORTING AND ASSURANCE PRACTICE BEFORE THE CSRD ADOPTION: THE CASE OF SELECTED SOUTHEASTERN EUROPEAN COUNTRIES

Abstract: *In the contemporary socio-economic context, sustainability issues are gaining more importance. Accordingly, there are increasing demands for the disclosure of ESG information, but also for improving their credibility by implementing assurance services or independent verification. Research in this paper is conducted in order to analyse the sustainability reporting and assurance practice among companies operating in Southeast Europe before the CSRD adoption. Therefore, the research captured 54 companies included in the structure of the SBITOP, CROBEX and BELEXline indices in the period from 2014 to 2022. The results showed that: 1) the practice of sustainability reporting among companies from the sample is not at a satisfactory level, especially at companies listed on the Belgrade Stock Exchange; 2) companies from the sample have been prepared their sustainability reports mostly following the reporting methodology outlined in the GRI Standards; 3) the practice of voluntary implementation of assurance and/or verification of sustainability reports is not sufficiently represented.*

Keywords: *sustainability reporting, assurance practice, regulatory framework, European Union, Southeast Europe*